

О.М. ХУТОРНОЙ, О.Б. ЛАБУНСЬКА, Л.В. ХУТОРНА

ПІВДЕННИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ І МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

Південний науковий центр (ПНЦ) створено в складі Академії наук УРСР сорок років тому, у травні 1971 р. Усього в Україні функціонує шість таких центрів — у Харкові, Донецьку, Дніпропетровську, Львові, Одесі та Сімферополі. Вони розташовані в регіонах України таким чином, щоб спиратися на істотний науковий потенціал великих міст.

Появу регіональних наукових центрів легко пояснити, якщо згадати ситуацію 60-х років минулого століття. Перший супутник Землі, перша людина у відкритому космосі, місячна одиссея — це вершина подій, що з космічних висот висвітлювала стрімкі темпи науково-технічної революції ХХ століття. «Наука — продуктивна сила!» — чудова фраза-гасло того часу втілила в собі масштабні перетворення, коли завдяки новітнім досягненням науки ручну працю замінено машинами, автоматизовано трудові процеси і технології виробництва, а в різних галузях народного господарства розпочато широке застосування комп'ютерів та іншої інформаційної техніки.

Сьогодні сивочолі ветерани виробництва та вчені з неприхованою ностальгією згадують про те, що в другій половині ХХ століття використання вітчизняних наукових здобутків у технології та організації виробництва набуло систематичного й планового харак-

теру; 10% свого прибутку підприємства відраховували на впровадження нових досягнень науки і техніки; широко практиковано інформаційний пошук наукових досягнень за кордоном; активізовано закупівлю ліцензій. У той час на основі довгострокових прогнозів науково-технічного прогресу розробляли програми економічного розвитку, а сполучною ланкою між наукою і виробництвом були потужні проектно-конструкторський, монтажний, будівельний і фінансовий блоки, які узгоджували роботу вчених із потребами промисловості.

У такій ситуації Академія наук була головним координатором фундаментальних і прикладних досліджень в УРСР. Як найвища державна наукова організація, вона не тільки об'єднувала всіх наукових працівників підпорядкованих їй установ, виконуючи дослідження в різних галузях знань, а й створювала наукову базу для технологічного, соціально-економічного та культурного розвитку країни. Успішно й ефективно впровадитися з таким багатогранним завданням можна було лише за умов налагодження тісної співпраці академічної науки з університетською і галузевою, а також безпосередньо з виробничниками. Як виявилось, оптимально таке співробітництво можна було здійснювати на рівні окремих економічних регіонів, а сприяти встановленню і розвитку подібних зв'язків і повинні були створювані регіональні наукові центри.

Територія, інтереси якої визначали діяльність Південного наукового центру, була обмежена спочатку чотирма областями Південного регіону України (Одеська, Миколаївська, Херсонська і до 1992 р. — Кримська), а головною метою його створення було підвищення ролі науки в розробленні та реалізації ефективної регіональної політики, яка була б орієнтована на об'єднання загальнодержавних і місцевих інтересів.

Згідно зі статутом, ПНЦ має виконувати такі завдання:

- науково забезпечувати розв'язання актуальних комплексних проблем Південного регіону України, насамперед у сферах економіки, екології, ресурсозабезпечення, інформатизації, культурного та духовного розвитку населення;
- сприяти розвитку інтеграції науки й освіти, фундаментальних і прикладних досліджень, які проводять у науково-дослідних установах і вищих навчальних закладах Південного регіону, підвищувати рівень його наукового потенціалу;
- брати активну участь у забезпеченні інноваційного розвитку господарського комплексу Південного регіону, сприяти широкому впровадженню високоефективних наукових розробок українських учених;
- здійснювати просвітницьку діяльність, підвищувати інтелектуальний потенціал Південного регіону.

Регіональні наукові центри, створені в Україні, не копіювали завдання, структуру й систему управління наукових центрів АН СРСР, таких, наприклад, як Уральський або Далекосхідний. Їхні можливості реалізовувалися передусім завдяки авторитетові найвідоміших у тих чи інших регіонах України наукових лідерів, які переважно були дійсними членами АН УРСР, членами Президії Академії й одночасно директорами провідних академічних інститутів. На першому етапі свого функціонування наукові центри не мали юридичної самостійності, а їхній порівняно нечисленний управлінський персонал (учений секретар, два-три співробітники) входив до складу працівників базової

наукової установи, очолюваної головою центру та директором цього закладу.

У 1971 р. ПНЦ очолив доктор економічних наук, професор М.Т. Мелешкін, а в 1975 р. Президія Академії на посаду його голови затвердила академіка АН УРСР О.В. Богатського. З 1984 р. і до сьогодні цей науково-координаційний орган Південного регіону України очолює академік НАН України С.А. Андронаті.

Різноманітність наукових, науково-технічних, екологічних проблем, координатором розв'язання яких є ПНЦ, соціально-економічні проекти і програми, до виконання яких він залучається, зумовлені тією специфікою, а в окремих випадках і унікальністю, якими вирізняються Одеська, Миколаївська та Херсонська області з огляду на їхнє географічне розташування. Так, **Одеська область** розташована на крайньому південному заході України, на заході вона межує з Молдовою, на півночі — з Вінницькою та Кіровоградською, на сході — з Миколаївською областями України. Її основна економіко-географічна особливість — вихід в Азово-Чорноморський басейн і до великих річкових магістралей — Дунаю, Дністра, Дніпра, Дону. На суші й на морі область межує з низкою зарубіжних країн — Румунією, Болгарією, Туреччиною. Ефективні водні шляхи (морські та річкові) пов'язують Одещину із Східною і Центральною Європою (Дунаєм) і далі із Світовим океаном. Завдяки цьому Одеса та інші порти області розташовані у вузлі інтенсивних морських і річкових транспортних міжнародних зв'язків, що й визначає її величезний транспортно-транзитний потенціал. Географічне розташування області в степовій і лісостеповій зонах визначає її основне природне багатство — чималі агропромислові ресурси, а приморське — її потужний рекреаційний потенціал. Географія Одещини зумовлює і ряд її негативних характеристик. Значна частина території області розташована на півдні степової зони з посушливим кліматом, маловодними річками й край низьким залісненням.

Одеський археологічний музей НАН України

Будівля установ НАН України в Одесі

Головний корпус Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

Одеська область — високорозвинений індустріальний регіон, промисловість якого відіграє значну роль у структурі народногосподарського комплексу України. На її території розміщено понад 400 великих і середніх промислових підприємств. Їхня спеціалізація — виробництво нафтопродуктів і готових металевих виробів, машинобудування, металургійне виробництво, продукція хімічної, нафтохімічної, легкої, переробної промисловості тощо.

Сільське господарство Одещини — один із найважливіших секторів її економіки. У ньому зайнято 45% населення, виробляється близько 30% валового суспільного продукту. Земельний фонд області — 3,3 млн га, у тому числі 2,6 млн га (78,8%) сільськогосподарських земель. Основні напрями виробничої сільськогосподарської спеціалізації області — рослинництво (виращування зернових і технічних культур, овочів, винограду) і тваринництво (розведення великої рогатої худоби, свиней, овець, птиці, виробництво м'яса, молока, яєць, вовни).

Транспортно-дорожній комплекс Одеської області представлений усіма видами транспорту і включає найбільші морські торговельні порти, судноплавні компанії та судноремонтні заводи, розвинене залізничне й автодорожнє господарство, широкую мережу автотранспортних, експедиторських підприємств, аеропорти та аеродромні комплекси. В області здійснюють широкомасштабну перевалку вантажів між різними видами транспорту, діють міжнародні залізнично-морські та автомобільно-морські переправи.

Морегосподарський комплекс Одещини представлений Одеським, Іллічівським, Ізмаїльським, Південним, Білгород-Дністровським, Ренійським, Усть-Дунайським морськими торговельними портами, а також

Іллічівським морським рибним портом. В області працюють Іллічівський судноремонтний і Кілійський суднобудівно-судноремонтний заводи. Морський та річковий транспорт представляють національні судноплавні компанії, найбільшими з яких є ВАТ «Українське Дунайське пароплавство», ЗАТ «Судноплавна компанія Укрферрі». Порти мають відповідну інфраструктуру для здійснення вантажних операцій з перероблення сухих і наливних вантажів, перевезення пасажирів та виконання допоміжних функцій, наприклад: бункерування, відстій транспортних, спеціалізованих і службово-допоміжних суден.

Економічний потенціал **Миколаївської області** характеризується розвиненими промисловістю, сільськогосподарським комплексом, портовим господарством, розгалуженою транспортною мережею. Провідною галуззю Миколаївщини є суднобудування з такими найпотужнішими підприємствами:

ПАТ «Чорноморський суднобудівний завод» — одне з найбільших суднобудівних підприємств Європи;

ДП «Суднобудівний завод імені 61 комунара»;

ПАТ Миколаївський суднобудівний завод «Океан».

Основна продукція цих підприємств — важкі крейсери-авіаносці, танкери, нафторудовози, багатоцільові суховантажні судна, траулери-рибозаводи, рефрижератори (раніше будували також брандвахти), катери тощо.

Сільське господарство — друга за обсягами й перша за зайнятістю трудових ресурсів галузь матеріального виробництва області. На одного її жителя припадає майже 1,3 га ріллі, а на одного працівника, зайнятого в сільському господарстві, — понад 11 га орної землі. Ці особливості Миколаївщини відкривають широкі можливості для інвестицій в сільське господарство із застосуванням індустріальних технологій, потужної високоефективної техніки.

У місті Південноукраїнську розташована атомна електростанція, яка дає понад 35% промислової продукції області.

Миколаївщина має значний експортний потенціал. Підприємства регіону підтримують ділові стосунки з партнерами 101 країни світу. Частка області в зовнішньоторгівельному обороті країни в окремі роки досягала 3,6%. У структурі експорту найбільшу питому вагу мають глинозем, судна, механічне обладнання, шкіра, продукти рослинного походження тощо. Імпортують переважно боксити, нафтопродукти, продукцію хімічної промисловості.

Основні природні рекреаційні ресурси Миколаївської області — морські піщані пляжі протяжністю понад 70 км, мальовничі ландшафти берегів Південного Бугу та численних водосховищ, джерела мінеральної води з експлуатаційними запасами близько 1 тис. м³ на добу, лікувальні грязі, зокрема Тилігульського і Бейкушанського лиманів із запасами понад 2 млн м³. Як рекреаційне джерело в області використовують також понад 11 тис. га лісових масивів, у тому числі 4 тис. га зелених зон навколо міст.

Херсонська область має особливе географічне розташування в пониззі Дніпра, на перехресті транспортних маршрутів, у тому числі вихід до двох морів — Чорного і Азовського, що разом зі сприятливими кліматичними умовами дає величезні можливості для розвитку торгівельно-економічних зв'язків і вигідного інвестиційного співробітництва. Область розташована в Причорноморській низовині, на обох берегах Дніпра — найбільшої водної артерії країни і третьої за величиною річки Європи.

Херсонщина входить у південний економічний регіон України, аграрно-індустріальний за своєю структурою, який, безперечно, можна назвати великим хлібним полем країни. Місце розташування області в межах Причорноморської низовини зумовлює переважання на всій її території степових ландшафтів. Тут функціонують два з трьох національних заповідників — Асканія-Нова і Чорноморський державний біосферний заповідник, відомі в усьому світі своєю унікальною флорою і фауною.

Помірний клімат, чорноземні ґрунти Херсонської області в поєднанні з великою кількістю сонячних днів у році створюють сприятливі умови для вирощування зернових культур, овочів, розвитку садівництва і виноградарства, а чудові піщані морські пляжі, мальовничі річкові пейзажі, цілюща дія південного сонця і степового повітря — усе це сприяє розвитку її рекреаційно-туристичного потенціалу.

У транспортно-промисловий комплекс Херсонщини входять морський і річковий порти; харчова та переробна галузі; суднобудування (ВАТ Херсонський суднобудівний завод будує бурові судна і транспортний флот різного призначення; Державне підприємство Херсонський державний завод «Паллада» — унікальне підприємство з будівництва доків, залізобетонних понтонів, кесонів та інших плавальних споруд. За 90 років його роботи побудовано понад 80 доків, багато з яких не мають аналогів у світі); машинобудування; хімічна та нафтохімічна, целюлозно-паперова й поліграфічна, легка галузі промисловості; металургія і оброблення металу; виробництво нафтопродуктів та інших неметалевих виробів; виробництво і розподіл електроенергії.

Розміщення Південного регіону України на межі суші й моря і на перспективу визна-

Водно-транспортні коридори України.
Монтаж порталних кранів в порту Херсона

чає тенденцію до посилення інтенсивності багатопланової техногенної діяльності в його межах, подальшого відчутного зростання значущих господарських та інфраструктурних об'єктів. Водночас Північно-Західне Причорномор'я відчуває на собі тягар комплексу негативних наслідків антропогенної діяльності в межах нижніх течій басейнів Дунаю, Дніпра та Дністра. Це зумовлює нагальну потребу зміцнення міжнародної співпраці для розв'язання тих проблем, які, з одного боку, тісно пов'язані з безпосередніми інтересами України та її південного регіону, а з другого — украй актуальні для впровадження заходів загальної, зокрема екологічної, безпеки країн Чорноморсько-Середземноморського басейну.

За час, що минув від його утворення, Південний науковий центр набув вагомого досвіду плідної співпраці з органами влади Одеської, Миколаївської та Херсонської областей, природоохоронними структурами, провідними науковими установами, авторитетними вченими-експертами у вирішенні завдань регіонального розвитку.

Михайло Тимофійович Мелешкін за чотири роки свого керівництва Центром створив матеріальну базу не тільки для ПНЦ. На березі Чорного моря, біля схилів пляжу «Отрада», майже в центрі Одеси, у провулках Французького бульвару, компактно розташувалися Одеське відділення Інституту економіки АН УРСР і Обчислювальний центр колективного користування «Орбіта» Інституту кібернетики ім. В.М. Глушкова.

Олексій Всеволодович Богатський, очоливши Центр у 1975 р., почав найактивнішим чином використовувати потенціал регіональної науки з метою виконання стратегічно важливих для регіону й країни в цілому доручень уряду і його органів колишнього Радянського Союзу й УРСР. Стосувалися вони насамперед експертних оцінок дуже складних і часом навіть спірних проектів, реалізацію яких було передбачено в Українському Причорномор'ї.

На рубежі 70–80-х років минулого століття за підтримки Президії АН УРСР і з

координаційним супроводом ПНЦ вчені й фахівці регіону здійснили експертне оцінювання таких проектів:

- еколого-економічні наслідки будівництва Одеської атомної ТЕЦ;
- створення гідроакумулювальної станції в комплексі з Південноукраїнською АЕС;
- еколого-економічні наслідки проекту будівництва Одеської ТЕЦ-2;
- будівництво Березівського заводу мінеральних добрив;
- спорудження нафтотерміналу поблизу Одеси;
- перекриття Дніпро-Бузького лиману.

Високий професійний рівень проведених експертиз допоміг визначити зміст тих урядових рішень, які були прийняті за їхніми результатами.

Після створення регіональних наукових центрів поступово наростали диспропорції між обсягами вирішуваних завдань, їхньою масштабністю, багатовекторністю і кількістю управлінського персоналу, який досить часто не встигав організувати, опрацьовувати і контролювати значні інформаційні потоки в межах Центру, підтримувати оперативний зв'язок із периферійними областями, виконувати доручення Президії Академії, готувати аналітичні огляди й робочі довідки для керівних органів на місцях і т.д. Вихід було знайдено в 1981 р., коли спільною Постановою ЦК Компартії України і Кабміну № 13 у центрах було створено відділи регіональних проблем управління НТП. Їхній склад формували із досвідчених фахівців-практиків, науковців, управлінців обласного рівня, які у 80-ті роки забезпечили розроблення і супровід комплексних обласних програм на найважливіших напрямках регіонального господарського розвитку. В Одеській області такими програмами, наприклад, були «Машинобудування», «Харчопром», «Транспорт» та ін. Наукові колективи відділів регіональних проблем НТП у центрах з часу їх створення почали проводити також і самостійні дослідження в межах академічного бюджетного фінансування (вивчення наукового потенціалу регіонів,

динаміки інноваційного складника регіональних наукових досліджень і т.д.).

За сприяння секцій і проблемних комісій центрів у таких наукових відділах і під їхнім організаційним керівництвом виконувалися також профільні госпдоговірні роботи різних напрямів. У тісній єдності з членами бюро з 80-х років тривало виконання відповідальних експертиз найбільш складних і дорогих проектів, запланованих для реалізації в Українському Причорномор'ї. Серед них — створення портів комплексів перевалки хімічних вантажів у портах Південний, Іллічівськ, Усть-Дунайськ, Маріуполь; аналітичне оцінювання перспектив закордонних інвестицій у морські транспортні підприємства та суміжні з ними господарства Українського Причорномор'я; розроблення концепції соціально-економічного розвитку Українського Причорномор'я, концепції розвитку Одеського торговельного морського порту, портів Іллічівськ і Південний для перевалки і експортування металовантажів комбінату «Азовсталь».

Мабуть, єдиним фактором стримування в період 80-х років несподівано виявилася фінансово-господарська залежність центрів від їхніх базових академічних інститутів, коли поточні витрати цих установ, цілком обґрунтовані для профілю їхніх досліджень, були нереальними для центрів, які функціонували у своїх інститутах на правах наукових відділів. Цю диспропорцію було знівлено на початку 90-х років. Для ПНЦ доленосною стала Постанова Президії АН УРСР № 315 від 05.12.1990 р. «Про надання Південному науковому центру АН УРСР статусу юридичної особи». На виконання цього документа протягом місяця було сформовано структуру і штат центру, з базового інституту передано відділ регіональних проблем НТП, тематику його науководослідних робіт, відповідне фінансування та обладнання, на баланс Центру прийнято будівлю в м. Одесі (пров. Тельмана, 6), виділено відповідне фінансування для забезпечення його діяльності.

Південний науковий центр як самостійна юридична особа розпочав свою роботу 1 березня 1991 р. під керівництвом його голови академіка і члена Президії Академії Сергія Андрійовича Андронаті. Директором ПНЦ було призначено кандидата хімічних наук, доцента Олексія Михайловича Хуторного, який з 1981 р. очолював у базовому Фізико-хімічному інституті АН УРСР відділ регіональних проблем управління НТП, що підпорядковувався Центру.

Набуття Центром самостійності збіглося у часі з розпадом Радянського Союзу, утворенням незалежної Української держави і зміною моделі економічного розвитку країни. Україна поринула в ринкові відносини, стихійне становлення яких дестабілізувало економіку і до невпізнання змінювало соціальну сферу. Терміново потрібно було шукати інші економічні орієнтири, розробляти нормативні та директивні документи, готувати проекти цільових господарських і науково-технічних програм. У таких умовах Президія АН України в 1991 р. ухвалює знакове для Південного регіону рішення — на базі Одеського відділення Інституту економіки АН України створити нову самостійну економічну установу — Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень (ІПРЕЕД). Його очолив член-кореспондент, а нині академік НАН України Борис Володимирович Буркинський. Цей Інститут став базовою економічною науково-методичною установою для ПНЦ, а академік Б.В. Буркинський є одним з чотирьох заступників директора Центру. За час, що минув, Інститут став ініціатором і розробником багатьох проектів і програм, підготував для центральних і регіональних структур управління господарським комплексом ряд нормативних документів, забезпечив науково-методичну базу для підготовки та підвищення кваліфікації працівників державної виконавчої влади в областях Причорномор'я тощо.

Економіко-екологічні проблеми Дністра і Дунаю — один із пріоритетів у діяльності ПНЦ. Залучаючи зацікавлену громадськість регіону і тісно співпрацюючи з Академією

наук Молдови, Центр разом з ІПРЕЕД НАН України розробив передпрограмний документ до міжреспубліканської науково-технічної програми раціонального використання та охорони природних ресурсів басейну Дністра; регіональний розділ Національної доповіді з проблем охорони та раціонального використання ресурсів Дунаю. Зібрано й систематизовано дані про техногенні та природні фактори і джерела забруднення водних ресурсів Дністра на об'єктах УРСР і МРСР, здійснено ретроспективний аналіз якості води в річці, визначено рівень забрудненості пестицидами та важкими металами донних відкладень річки Дністер у межах Біляївського водозабору. Стало вже доброю традицією спільно з Академією наук Молдови раз на два роки проводити у Кишиневі й Одесі Міжнародні науково-практичні конференції «Еколого-економічні проблеми Дністра». У Центрі розробляли також концепцію «Схеми комплексного використання і охорони вод Придунайських озер», оцінювали концентрацію в них забруднювальних речовин з урахуванням точкових і неточкових джерел забруднення, вивчали можливість подальшого використання міського пляжу на річці Дунай у м. Ізмаїлі, готували регіональну частину Національної доповіді про розроблення Міжнародної екологічної програми вивчення басейну річки Дунай під егідою Комісії Євросоюзу.

У вісімдесятих роках (1985, 1986, 1988) у придунайських озерах Ялпуг та Кугурлуй почала масово гинути риба, що призвело до значних екологічних наслідків загрозливого характеру. Ситуація, пов'язана із забеллю риби, повторювалася щороку на початку травня, коли прогрівалася акваторія і після повені прибувала вода з Дунаю. Під теплим весняним сонцем на поверхні озер, в берегових заростях очерету плавали десятки мертвих риб — переважно товстолобики віком понад 6 років та розмірами до одного метра. Їх роздуті тіла розмірено погойдувалися на хвилях, всюди кружляли чайки, і над водоймами стояв нестерпний дух тухлої риби.

Рік у рік Уряд СРСР своїми окремими рішеннями виділяв із бюджету країни кошти рибному господарству на озерах Ялпуг та Кугурлуй для компенсації його фінансових втрат, але стан справ із загибеллю риби лише погіршувався. Одеська облдержадміністрація доручила ПНЦ розв'язати цю проблему й запропонувати заходи протидії масовій загибелі риби в цих озерах. На безоплатній основі в 1985–1988 рр. Центр організував термінові польові дослідження. До аналізу ситуації було залучено значні наукові сили з різних установ: Одеського держуніверситету ім. І.І. Мечникова, Інституту гідробіології АН УРСР, Одеського філіалу Інституту біології південних морів АН УРСР, Українського центру екології моря Мінекобезпеки України, Інституту рибного господарства УААН та інших.

Разом із Головним управлінням сільськогосподарства і продовольства Одеської облдержадміністрації, керівництвом райдержадміністрацій придунайських районів Одеської області, Одеським облводгоспом, Одеським ЦНТЕІ, державним водогосподарським концерном «APELE MOLDOVEI» та низкою наукових установ і господарств регіону ПНЦ організував і провів науково-практичний семінар «Актуальні проблеми Придунайських озер», присвячений обговоренню й пошуку шляхів розв'язання однієї з болючих проблем Українського Придунав'я — факту періодичної масової загибелі риби. Ухвалені на цьому семінарі рішення було направлено урядом України та Молдови та іншим уповноваженим органам центральної та місцевої влади, а також управлінням тих господарських структур, виробництва яких розміщені на території водозбірного басейну придунайських озер, для реалізації відповідних профілактичних заходів.

У результаті проведених досліджень учені ПНЦ дійшли висновку, що інтенсифікація необґрунтованої господарської діяльності в районі придунайських озер порушила природний хід процесів, які забезпечували якість води і нормальне функціонування гідробіотів. Крім того, унаслідок природ-

ного та штучного зариблення водойм Придунав'я провідне місце в промисловому вилові риби зайняли вселенці — білий і строкатий товстолобик та їхні гібриди.

З'ясувалося, що основною причиною загибелі рослиноїдних риб, насамперед білого товстолобика, є порушення біохімічних і фізіологічних процесів в організмі через відсутність умов для їхньої адаптації, що особливо загострюється в період нерестових міграцій. У замкнутих водоймах, заселених білим товстолобиком — вихідцем із Китаю і річки Амур, немає умов для самовідтворення його популяцій. Під час перебування паводкової дунайської води в озера товстолобик, який звик метати ікру на бистрині, реагує на цей сигнальний фактор — потік води, але вийти в річку не може. Неможливість відкласти ікру призводить до передозування стресових гормонів, що спричиняє ряд патологічних явищ — шоккову хворобу і, врешті-решт, загибель статевозрілої риби.

Проблему масової загибелі риби в придунайських озерах було повністю вирішено завдяки розширенню вилову товстолобика в період його нересту сітями з великими вічками, оновленню промислових стад зазначеного виду риби шляхом завезення нових генетичних ліній, а також комплексу інших технічних заходів.

Ще один яскравий період у роботі Центру — це ініціювання досліджень і робіт для забезпечення господарської діяльності та розвитку інфраструктури на острові Зміїний, який до 2000 р. перебував у підпорядкуванні військових і маякової служби. Це створювало проблеми у справі його міжнародного визнання як острова, а не скелі. Такий статус Зміїного для України був важливим у зв'язку з претензією Румунії на частину українського чорноморського шельфу в цій зоні.

За підтримки Голови Одеської облдержадміністрації С.Р. Гриневецького Центр підготував Комплексну програму подальшого розвитку інфраструктури та провадження господарської діяльності на о. Зміїний і континентальному шельфі. Наприкінці 2001 р. Кабінет Міністрів України схвалив пред-

ставлені Центром невідкладні заходи щодо комплексного розвитку острова, а навесні 2002 р. своєю постановою затвердив цю програму. Вона передбачала найрізноманітніші аспекти майбутніх перетворень на Зміїному, основними з яких були: проведення демілітаризації на території острова; посилення охорони державного кордону і виключної (морської) економічної зони України; забезпечення надійного зв'язку і транспортного сполучення з островом; диверсифікація господарської й інших видів діяльності; забезпечення підтримки природоохоронного режиму острова і континентального шельфу.

Не забуто при цьому й науку — заплановано підвищити охоронний статус загальнозоологічного заказника загальнодержавного значення «Острів Зміїний», організувати на острові рибогосподарську діяльність, створити й обладнати науково-дослідну станцію «Острів Зміїний» для проведення комплексних наукових досліджень. Цілий спектр досліджень мали провести на острові біологи, гео- і гідрофізики, еколого-геологи, історики й археологи.

Через чотири роки положення програми було втілено в життя, що зумовило міжнародне визнання Зміїного як острова. Виконуючи Указ Президента України № 16/2008, Центр сприяв Одеському археологічному музею НАН України у створенні його філії на острові Зміїний.

Налагоджено тісну співпрацю ПНЦ із обласним управлінням екології Одеської облдержадміністрації. У 2000-ті роки під його егідою Центр підготував ряд обласних екологічних програм, успішно реалізованих нині в Одеській області: Регіональну цільову програму охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки на 2009–2013 р. в Одеській області, Регіональну програму охорони навколишнього природного середовища, регіонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки в Одеській області (2011), Програму моніторингу навколишнього середовища Одеської області (2003), а також широкий спектр наукових і науково-дослідних робіт.

У різні роки співробітники Південного наукового центру періодично узагальнювали матеріали й видавали колективні монографії: «Очерки развития науки в Одессе» (1995), енциклопедію «Видные ученые Одессы» (2005), «Розвиток академічної науки на Півдні України» (1998), «Наука в Южном регионе Украины» (2011).

Для успішного вирішення завдань регіонального наукового центру його голова, призначений Президією НАН України, формує відповідну структуру. Вона функціонує на громадських засадах, спираючись на авторитет провідних учених НАН України, вищих навчальних закладів та галузевих НДІ, директорів підприємств, представників місцевої влади та ін. Найважливішою ланкою такої структури і найвищим керівним органом Центру є його Рада. Типовий статут регіонального наукового центру визначає склад Ради коротко — до складу входять провідні представники науково-технічної громадськості регіону. У 2011 р. Рада ПНЦ складалася з 31 особи, у тому числі з 5 директорів і 6 вчених з установ НАН України, 11 ректорів ВНЗ, 3 директорів галузевих НДІ, 4 директорів науково-технічних та інформаційних центрів, відомих учених. У разі потреби на окремі засідання Ради запрошують профільних фахівців, керівників управлінь органів обласної і міської влади, виробничників, представників громадських організацій тощо.

Свої планові завдання Рада ПНЦ розглядає зазвичай один раз на квартал, упродовж року відбувається 4–5 засідань, у тому числі й виїзні. Однак для підтримки постійного контакту Центру з областями під його загальним керівництвом створено Миколаївську і Херсонську обласні науково-координаційні ради. Повністю охопити всілякі регіональні проблеми комплексного характеру вдається лише завдяки формуванню як у самому науковому центрі, так і в його обласних науково-координаційних радах наукових секцій та проблемних комісій, які також здійснюють свою діяльність лише на громадських засадах.

Нарешті, трапляються події або виникають проблеми, які вимагають оперативного регіонального наукового висновку, наприклад: раптова масова загибель риби в придунайських озерах на межі 80–90-х років; потрапляння в Дністер величезної кількості відходів унаслідок перероблення калійної солі на Стебниківському комбінаті; заплановане перекриття греблею Дніпро-Бузького лиману біля м. Очакова; можливе будівництво поблизу Одеси атомної теплоелектроцентральної і т.д. Для цього в науковому центрі та його обласних науково-координаційних радах створені й постійно оновлюються банки даних про вчених у регіоні — визнаних фахівців у певній галузі знань, які в разі потреби залучаються як експерти.

Для діяльності Центру дуже важливі й повноваження голови його Ради, передбачені статутом. Голову за погодженням із МОНмолодьспорт України призначає з числа своїх членів Президія НАН України. Він авторитетно представляє науковий центр у Президії НАН України, МОНмолодьспорт України, державних та місцевих органах влади та інших установах.

На 2010–2015 рр. ПНЦ спільно з місцевими органами влади визначив такі пріоритетні напрями своєї діяльності:

- нормалізація стану екосистеми та оптимізація природокористування в Північно-Західному Причорномор'ї;
- забезпечення сталого розвитку морегосподарської інфраструктури регіону та виконання нею стратегічно важливих для держави функцій;
- збереження, раціональне використання й охорона ресурсів басейну Дністра;
- посилення інноваційної спрямованості наукових досліджень у Південному регіоні, розв'язання його актуальних проблем завдяки впровадженню інновацій;
- сприяння розвитку науково-технічного потенціалу регіону на основі налагодження, координації, розвитку міжнародних зв'язків, поліпшення системи підготовки наукових кадрів найвищої кваліфікації.

Учені й фахівці, що входять до Ради, є гідними продовжувачами тих давніх і стійких традицій у сфері інтелектуальної і духовної творчості, корені яких сягають періоду створення та становлення міст Одеси, Миколаєва та Херсона. Знайомлячись із перлиною півдня України — Одесою, мандруючи проспектами, площами і вулицями причорноморських міст, відкриваємо в їхніх назвах імена всесвітньо відомих учених, які в різні часи жили і працювали тут, залишивши яскравий слід у житті людства, — С.П. Корольова, В.П. Глушка, В.П. Філатова, М.Ф. Гамалії, Д.К. Заболотного, М.І. Вавилова, В.Р. Вільямса, О.О. Богомольця, П.Ф. Гаркавого. Вдячні одесити в назвах своїх вулиць увічнили пам'ять видатного хірурга М.І. Пирогова, біолога І.І. Мечникова, хіміка-органіка О.В. Богатського, фізика-теоретика М.О. Умова. У різні роки тут працювали О.О. Ковалевський, І.М. Сеченов, В.І. Липський, Г.К. Боресков, М.Д. Зелінський, Л.В. Писаржевський, М.Г. Крейн. Кожен із них був не лише авторитетним ученим, а й основоположником нових напрямів у науці, засновником усевітньо відомих наукових шкіл у галузях теоретичної фізики, термодинаміки, епідеміології, морської біології, фізіології, терапії, зоології, офтальмології і тканинної хірургії, фізичної, аналітичної, органічної та біоорганічної хімії, каталізу, функціонального аналізу та ін.

У своїй діяльності Центр спирається передусім на академічні установи Південного регіону. Слід, однак, зазначити, що Національна академія наук представлена тут невеликою їх кількістю, до того ж вони нерівномірно розподілені в межах адміністративних областей. У Херсонській та Миколаївській областях працює лише по 2 академічні установи, у Одеській — 10. Здебільшого вони виконують особливу, невиробничу і в чомусь навіть специфічну функцію.

У Південному регіоні розташовані заповідні ніші південноукраїнської біосфери, що зберігають біорізноманіття чорноморських берегів, а також відкривають й оберігають їхні історичні цінності. Це Дунайський

Корпуси Інституту імпульсних процесів і технологій НАН України (м. Миколаїв)

біосферний заповідник (Одеська область), Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія» (Миколаївська область), Чорноморський біосферний заповідник (Херсонська область). Їхніми базовими науково-методичними центрами є Одеська філія Інституту біології південних морів НАН України і Херсонська гідробіологічна станція. Знахідки з розкопок Одеської філії Інституту археології НАН України поповнюють безцінні реліквії старовини в унікальному Одеському археологічному музеї. В Одеській області розташовано також четверте антенне поле «Уран-4» всесвітньо відомого радіотелескопа Радіоастрономічного інституту НАН України. Одеське відділення гідроакустики Морського гідрофізичного інституту НАН України, виконуючи специфічні наукові спостереження для своєї

головної установи, водночас наполегливо намагається застосувати свої можливості на практиці. На основі методики акустичних коливань воно розробляє для медицини методи консервації куюльницької грязі; створює методику горизонтального акустичного променевого зондування для виявлення перспективних районів запасу метану на шельфі Чорного моря тощо.

Однак оригінальних інноваційних розробок ПНЦ завжди очікує від двох потужних академічних установ — Фізико-хімічного інституту ім. О.В. Богатського (м. Одеса) та Інституту імпульсних процесів і технологій (м. Миколаїв).

Чисельність співробітників академічних установ Південного регіону не перевищує 1000 осіб. З цього приводу зауважимо, що чисельність працівників вищих навчальних закладів III–IV рівня акредитації, яких в Одеській області — 18, у Миколаївській — 4, у Херсонській — 3, значно перевищує кількість співробітників академічних установ. Тому цілком логічним вважаємо зближення позицій НАН України та МОНмолодьспорт України щодо зміцнення і розвитку взаємозв'язків, у результаті чого набув чинності Статут ПНЦ із подвійним підпорядкуванням — НАН України та МОНмолодьспорт України. Згідно з Указом Президента України від 15.12.99 р. № 1573/99 та спільним наказом НАН України та МОН України від 25.04.2001 р. № 347/107 визначено розподіл основних повноважень між НАН України та МОНмолодьспорт України щодо забезпечення діяльності регіональних наукових центрів: НАН України здійснює кадрове та матеріально-технічне забезпечення, а також базове бюджетне фінансування центрів, а МОНмолодьспорт України — цільове фінансування актуальних для регіонів України науково-технічних програм, проекти яких розробляють регіональні наукові центри. Зазначений наказ схвалив основні принципи організації та діяльності обласної науково-координаційної ради регіонального наукового центру, а також перелік базових наукових установ і вищих навчальних

закладів, на які покладено фінансово-господарське забезпечення діяльності обласних науково-координаційних рад. На сьогодні в Південному регіоні такими є: Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова (м. Миколаїв) і Херсонський національний технічний університет.

Ще одним етапом зближення академічної та університетської науки в Південному регіоні та зміцнення авторитету Центру стало його підключення до порядку створення спеціалізованих учених рад у вищих навчальних закладах і наукових установах, підпорядкованих МОНмолодьспорт України або НАН України. Сьогодні Центр спільно з вищими навчальними закладами та установами НАН України систематично контролює діяльність спеціалізованих учених рад щодо виконання ними вимог нормативно-правових актів із питань присудження наукового ступеня доктора і кандидата наук. Відповідно налагоджено органічні відносини Центру з Радами ректорів вищих навчальних закладів III–IV рівня акредитації в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях. З 2002 р. під патронатом Центру щорічно виходять друком спільні збірники наукових праць, у яких відображено важливі досягнення наукових установ Південного регіону в галузі фундаментальних і прикладних досліджень та інноваційної діяльності. У 2011 р. Центр підготував уже 3-й випуск колективної праці «Інновації — Південному регіону».

Створивши в Одесі Раду керівників галузевої науки, ПНЦ спростив взаємозв'язок із цим сектором науки, який до здобуття Україною незалежності був вагомим науковим осередком у місті і який за минулі 20 років майже без будь-якого контролю з боку місцевої влади зазнав значних скорочень, приватизації, ліквідації і т.д.

Здійсненню просвітницької діяльності, підвищенню інтелектуального потенціалу Південного регіону, а також широкому застосуванню в ньому ефективних наукових розробок сприяє і добре налагоджена співпраця Центру з Одеським інноваційно-інформаційним центром «ІНВАЦ». Така взаємодія дає змогу проводити науково-практичні конференції та семінари, публікувати їхні матеріали й тези, брошури та збірники наукових праць, колективні монографії і рекламні проспекти. Особливо слід відзначити спільне проведення щорічних виставок науково-технічних досягнень регіональної науки з висвітленням їхньої роботи у засобах масової інформації та традиційним нагородженням переможців до Дня науки.

Підбиваючи підсумки, слід зауважити, що створення Південного наукового центру сприяло пошуків міжвідомчого науково-технічного співробітництва на півдні України, більш широкому розгортанню комплексних наукових, науково-організаційних і науково-технічних робіт завдяки активізації всього наявного в регіоні науково-технічного потенціалу задля розвитку місцевого господарства, його базових галузей і підприємств; залученню найкращих наукових кадрів Національної академії наук України й усієї держави. Подальша діяльність Центру буде підпорядкована вирішенню нових завдань, пов'язаних із глибокою структурною перебудовою й реорганізацією всього народного господарства регіону та його науково-технічного потенціалу. Особливу увагу буде приділено також принципово новим джерелам підтримки наукового пошуку в регіоні та забезпеченню його більш ефективної віддачі в умовах посилення зовнішньої і внутрішньої конкуренції в сучасних ринкових відносинах.